

ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІАЛЬНИХ СТРУКТУР СВИТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ ЯК УМОВА ПРОЕКТУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Трансформація освітньої парадигми не в останню чергу пов'язана зі зміною ситуації на ринку праці в нових соціальних умовах, які актуалізують специфічні особистісні структури майбутнього фахівця. Становлення особистісно орієнтованої освіти можливе на шляху виявлення культурних детермінант і механізмів існування людини у сучасному постіндустріальному світі, оволодіння якими забезпечить не тільки зовнішнє реформування соціально-економічної сфери, але й внутрішню перебудову загальних принципів буття людини у світі. Усвідомлення культурної обумовленості розвитку особистості передбачає перш за все аналіз *феномена світогляду*, за допомогою якого людина визначає своє місце у світі, осмислює власне буття, інтеріоризує досвід попередніх поколінь. Культурологічна освіта майбутніх фахівців, яка стала обов'язковим компонентом циклу соціально-гуманітарної підготовки у вищому навчальному закладі будь-якого профілю, покликана формувати культуровідповідність світогляду особистості. Водночас вона сама детермінована відповідною віковій психофізіології структурою картини світобачення студента. Оскільки вікова проблема традиційно виступає висхідною у проектуванні освітніх технологій, зокрема і у викладанні культурологічних дисциплін, на наш погляд, є актуальним завдання дослідження категоріальних структур світогляду студентів.

Мета дослідження полягала у визначенні напрямків організації змісту та технологій культурологічної освіти студентів відповідно до структури їх світоглядного образно-смыслового тезаурусу.

Завдання дослідження заключалось у експериментальному виявленні та аналізі структури світоглядних категорій студентів в контексті побудови культурологічної картини світу.

Методологічним фундаментом дослідження стали:

філософська концепція світогляду (А.Азархін, 1990; В.Шинкарук, 1977), яка розглядає останній як форму суспільної свідомості, що здійснює функцію самовизначення людини у світі шляхом її духовно-практичного відношення до дійсності, представляє його як відображення дійсності у її цілісності з наявним ціннісним розумінням смислу діяльності людини у світі; суспільний світогляд засвоюється індивідом відповідно до його життєвих цілей та інтересів і тим зумовлює особистісне ставлення до суспільства, природи, самого себе, а також виступає способом духовно-практичного освоєння людиною світу;

концепція світоглядних категорій (універсалій) (В.Стьопін, 1989) як фундаменту культури, що акумулюють історично накоплений соціальний досвід, в системі яких людина осмислює, оцінює та переживає світ у його цілісності; світоглядні категорії відображають найбільш загальні системні характеристики світу, задають способи фрагментації та синтезу його об'єктів не тільки через когнітивні структури, а й через емоційну оцінку дійсності; категорії як базисні структури людської свідомості універсальні, оскільки фіксують атрибутивні характеристики, що можуть виявлятися у будь-якому об'єкті предметного світу;

культурно-історична концепція Л.Виготського, яка розглядає розвиток вищих психічних функцій як опосередкований процес, який "... заключається у тому, що у процесі спільного життя і діяльності суспільна людина виробляє ряд штучних стимулів, знаків", за допомогою яких "спрямовується суспільна поведінка особистості" [1, 207]; використання цих штучних стимулів, знаків носить спочатку зовнішній характер, потім, в процесі інтеріоризації, вони стають засобами свідомої індивідуальної психічної організації;

теорія психосемантики буденної свідомості (В.Петренко, 1988), яка розглядає категорії життєвої свідомості як синкретичні узагальнення, що їх носіями виступають не системні понятійні утворення, а образи, символи, поетичні метафори.

Проблема виявлення категоріальних структур свідомості особистості є пріоритетною для сучасного педагогічного досвіду в контексті загальних процесів глобалізації та інтеграції, які зумовили другорядність традиційному формуванню окремих професійних умінь та навичок. Світоглядна структура особистості опосередковує процес сприйняття світу і проявляє себе назовні у змістовному контексті комунікативної інформації. Так, слово або ціле висловлювання певним чином “забарвлюється”, заломлюється специфічною індивідуальною структурою світосприйняття людини і стає “носієм”, знаком конкретного особистісного світоглядного смислу. Комплекс таких висловлювань — текст, особливо з наявними векторами привнесеного змісту, утворює своєрідну “систему координат” простору особистості, який відображає категоріальну структуру її світогляду. За подібним принципом твориться міфологічна картина світу, в якій кожний предмет або явище виступає носієм просторово-часового космологічного (модель світу) або загальнолюдського змісту (гуманістичні цінності). Тому для виявлення категоріальних структур світогляду особистості доцільно користуватись стимульним матеріалом, який відображає універсальну космологічну структуру світу і активізує прадавні архетипи мислення.

Для проведення дослідження ми скористалися *методикою С.Тарасова* [2], яка побудована на аналізі вербальних значень слів-символів у тексті, створеному досліджуваним у відповідь на пред’явлення стимульного матеріалу. Звернення до матеріалів дослідження С.Тарасова забезпечило оцінку динаміки розвитку категоріальних структур світосприйняття від старшого шкільного віку (що не входило у завдання нашого дослідження) до студентського віку (у нашому дослідженні).

Студенти отримали інструкцію такого змісту: “Скласти невеличкий твір, в якому обов’язково необхідно використати наступні слова: *небо, земля, вода, вогонь, зорі, повітря*”. На виконання завдання відводилось 25 хвилин.

У дослідженні, яке проводилось протягом 1999-2001 рр., взяли участь 375 студентів Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова та 144 студента Київського міжрегіонального інституту удосконалення вчителів імені Б.Грінченка.

Порівняна легкість проведення подібного дослідження поєднується з певними труднощами у наступній обробці матеріалів у зв’язку з неможливістю існування еталонного тексту для співставлення. Засобом точного вимірювання таке дослідження може стати лише за умови чіткого володіння критеріями оцінки змістів отриманих текстів і здійснення пошуку індикаторів ключових понять.

Тому отримана у ході експерименту інформація була піддана контент-аналізу. **Контент-аналіз** — це трансформація “у якісні показники масової текстової інформації з наступною її статистичною обробкою” [3, 135]. Якісно-кількісний аналіз текстового матеріалу передбачає виділення смислових одиниць інформації, які потім піддаються статистичній обробці. Методи та технічні прийоми якісно-кількісного аналізу текстової інформації були розроблені з метою вивчення ефективності пропаганди американським психологом Б.Берельсоном (B.Berelson, 1952).

Обґрунтованість квантифікації отриманих у нашому дослідженні текстів впливає із наявності їх значного масиву (519 результативних текстів) з однорідною інформацією (суб’єктивна картина світу з певними смисловими категоріями) по досліджуваній проблемі, а також достатньою частотою проявлення якісних характеристик індивідуального сприйняття світу.

Контент-аналіз передбачає *виявлення основних смислових одиниць* як змістів, представлених певними квантами тексту. Відповідно до класифікації В.Ядова [3, 135-136] смисловими одиницями у нашому дослідженні виступають поняття, виражені у словах, та

теми, виражені смисловими частинами тексту, абзацами, які виступають індикаторами категорій світогляду студентів у досліджуваних текстах (таблиця 1). Смислові одиниці дослідження виділяються в залежності від завдань дослідження, його гіпотези та методологічного фундаменту.

Таблиця 1

СПВВІДНЕСЕННЯ СМИСЛОВИХ ОДИНИЦЬ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ КАТЕГОРІЙ СВІДОМОСТІ З ЇХ ІНДИКАТОРАМИ В ТЕКСТАХ

<i>Категорії</i>	<i>Індикатори категорії у тексті</i>
Прагматизм	<p>“людина складається з води на 80%”</p> <p>“4 стихії потрібні для існування: вода, земля, повітря, вогонь”</p> <p>“вогонь дає можливість приготувати їжу”</p> <p>“вогонь обігриває її”</p> <p>“вогонь не може горіти без повітря”</p> <p>“людина давно навчилася керувати стихіями води, повітря, вогню”</p>
Естетизм	<p>“зорі в небі ніби палають вогнем, повітря розприскує сльозинки вод, що поглинаються землею”</p> <p>“небо загадкове вночі мерехтінням зірок”</p> <p>“небо зодягнулось в зоряне намисто, метелики танцюють біля води, що ніби дзеркало спалахує вогнем”</p> <p>“повітря завмерло, слухає тишу, п’є нічну вологу”</p> <p>“тремтіли зорі у воді, вода у небо зазірала”</p> <p>“спрагла земля жадібно всмоктувала перші краплі води”</p>
Образність	<p>“вогонь для мене перш за все дія та енергія”</p> <p>“після смерті деякі люди піднімаються в небо і створюють своєю сутністю зорі”</p> <p>“головний вогонь життя — мудрість”</p> <p>“вода росою чистою впаде за тими, хто від нас пішов”</p> <p>“на небі зорі запалали — то душі тих, хто із буття земного, із печалі через вогонь на смерть пішли”</p>
Цілісність	<p>“у мене весь світ і я у всьому світові”</p> <p>“спочатку був хаос, в якому перемішались вогонь, небо, земля, зорі, вода..., потім все впорядковувалося й розподілилося, ...тільки вогонь і вода блукають світом безпритульно”</p> <p>“і створив Бог людину, поселив у її душі вогонь, аби любила людина землю, на якій живе, небо, що над нею, повітря, яким дихає”</p>
Особистісність	<p>“коли я дивлюсь на небо, розумію наскільки мала людина у бутті і безкінечний всесвіт”</p> <p>“чи потрібна я цьому незорому автономному у своєму бутті небові?”</p> <p>“земля за руки нас тримала”</p> <p>“як хочеться розпрямитись, вдихнути повними грудьми і полетіти, як птах, у далечинь неба. що манить мене дорогоцінними перлинами зорь”</p> <p>“вогонь примушує заглибитись у себе, а зорі — відчуті безкінечність буття”</p>

Об'єктом аналізу виступає зміст створених студентами текстів, отриманих в процесі дослідження

Предметом аналізу є картина світу, що вибудовується категоріальними структурами світогляду студентів.

Процедура квантифікації представляє собою визначення частоти згадування виділеної смислової одиниці по відношенню до інших категорій за формулою оцінки “питомої ваги” смислової категорії у загальному об'ємі тексту у відсотках (формула О.Алексєєва), яка вказує на рівень інтенсивності представлення у текстах певної категорії.

Надійність інформації, отриманої контент-аналізом, забезпечена у пропонованому дослідженні:

✓ обґрунтуванням повноти об'єму виділених смислових одиниць методом “снігової груді”: виділені усі смислові одиниці з першого випадкового тексту, з наступних — ті ж та додаткові; “поле” смислових одиниць усього масиву вичерпане в результаті вивчення 17 випадково відібраних текстів, у яких виділено 5 одиниць контент-аналізу;

✓ контролем обґрунтованості змісту смислових одиниць за допомогою 3 експертів, які незалежно один від одного підтвердили відповідність якісних одиниць завданням дослідження, при чому 80% понять були класифіковані однозначно двома експертами ;

✓ обґрунтуванням за незалежним критерієм, що виявилось у позитивному співставленні (70%) з результатами виділення смислових одиниць контент-аналізу, отриманими іншим дослідником, а саме С.Тарасовим [2].

Безумовно, категорії, виявлені в результаті нашого дослідження, не репрезентують всю світоглядну структуру особистості, оскільки обмежені орієнтацією завдання саме на вектор загальногуманітарної культурологічної освіти. Процедура квантифікації актуалізувала такі смислові призми, крізь які найчастіше студенти сприймають оточуючий світ:

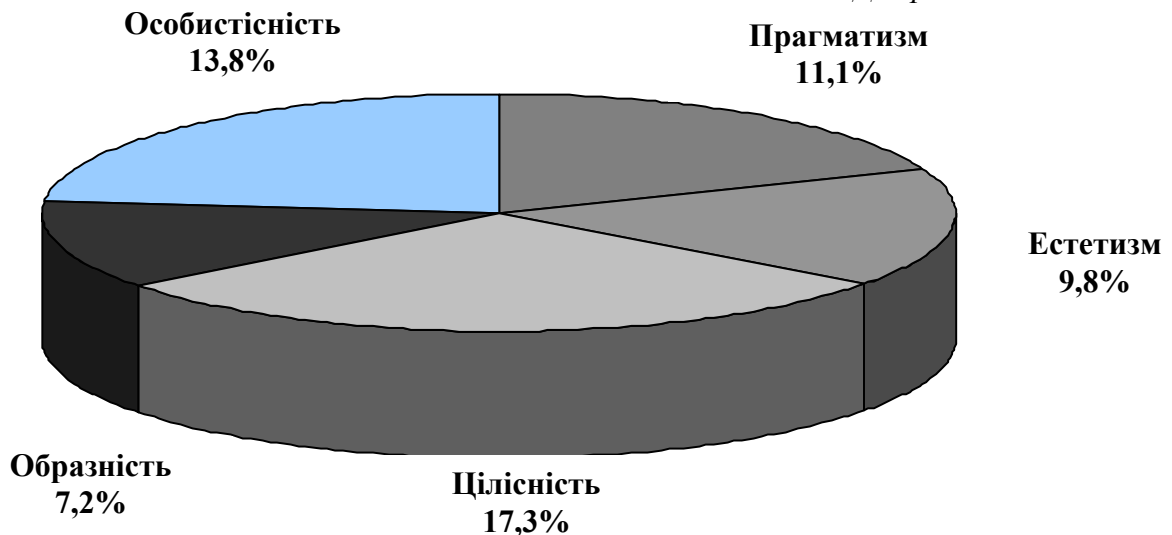
- **прагматизм**, яка означає орієнтацію на матеріальний світ речей, наявне розуміння всіх аспектів буття з точки зору їх функціонування та корисності або некорисності для людини і світу;
- **естетизм**, що передбачає оцінку світу з точки зору його довершеності (або недовершеності), гармонії (або дисгармонії), краси чи потворності, а також домінування чуттєвого сприйняття світу на противагу раціональному;
- **образність**, яка виявляє себе у здатності до одухотворення оточуючий світ, наповнювати його символами і знаками, що розкривають глибинну сутність буття;
- **цілісність**, яка виражається через відчуття взаємопов'язаності та взаємовпливу всього існуючого у світі, здатність усвідомлювати глибинні дотики кожного предмета чи явища буття;
- **особистісність**, яка виявляє себе через присутність авторського начала у текстах, відчуття зв'язаності власного буття, власних екзистенційних проблем з усім всесвітом.

Результати дослідження представлені на *діаграмі 1*: сумарний результат не дорівнює 100% в зв'язку з тим, що в певній кількості текстів взагалі не виявлено ніяких смислових одиниць, в деяких вони виявлені надто слабо, в деяких — виявлені ті, що не отримали достатньої для статистичної обробки частоти повторення.

Особливістю світосприйняття у студентському віці за результатами нашого дослідження можна вважати домінантність категорії “Цілісність” (17,3%), яка виражена у найбільшій частоті виявлення її у текстах. Відповідно, можливий висновок щодо її актуалізації у світосприйняття студента як ознаці її особливої ціннісної значущості для

досліджуваного віку. Останнє корелює з точкою зору психологів на те, що саме у студентському віці зростає системність рефлексії. У нашому дослідженні ми виявили тяжіння студентів до відчуття космічної цілісності світу, де людина зливається у єдиному пориві з усім світом та сприймає особистісні проблеми як дотичні буттю усіх предметів та явищ. Останнє заявило про себе як актуалізація тенденції до творення своєрідних міфологічних образів світу. Домінантність цілісності світосприйняття є, на наш погляд, закономірним результатом зростання багатовимірності, багатоаспектності пізнання світу, яка відкривається молодій людині в системі університетської освіти.

Діаграма 1

Підтвердженням тенденції до цілісного сприйняття світу є виявлення за результатами дослідження другої домінанти — категорії “Особистісності” (13,8%), яка означає усвідомлення зв’язку між індивідуальним буттям та існуванням оточуючої дійсності. Студент переживає особистісні проблеми як такі, що знаходять свій відгук у всесвіті та саме в законах його буття, іноді достатньо жорстоких по відношенню до людини, відчуває можливості екзистенційних проривів. Останнє, з нашої точки зору, може трактуватись також як результат включення студента у систему соціальних зв’язків, яке вимагає вміння “вписуватись” у соціум, водночас зберігаючи індивідуальність.

Важливою з точки зору творення картини світу для студента є категорія “Прагматизм” (11,1%), яка відображає певний раціоналізм, орієнтацію на зовнішні пласти буття і є абсолютно нормальною для психофізіології віку з його доміантністю формальних операцій мислення в процесі навчання, а також з урахуванням загальних тенденцій буття вітчизняного соціуму з його вектором на досягнення матеріального благополуччя. Проте цікавим є те, що в нашому дослідженні виявлена певна відповідність частоти смислової категорії “Прагматизм” частоті смислової категорії “Естетизм” (9,8%), яка означає перш за все чуттєве ставлення до оточуючої дійсності. Останнє дозволяє зробити висновок щодо певного синтезування у студента чуттєвого та раціонального як однаково цінних для світосприйняття, що знову таки актуалізує проблему цілісності свідомості як найзначущу для досліджуваного віку.

Найбільш низькі показники у категорії “Образність” (7,2%), що можливо пояснити втратою притаманної дитячому вікові причетності до світу, який сприймається емоційно та одухотворено.

Порівняння результатів нашого дослідження та дослідження С.Тарасова [2] дозволяє виявити динаміку змін частотності категорій світосприйняття у різному віці (таблиця 2), чим також підтверджується доміантність категорії цілісності (порівняння за категорією

“Особистісність” неможливе, оскільки у дослідженні С.Тарасова виділена категорія “Відсторонення”, що не знайшла підтвердження за нашими результатах).

Таблиця 2

ДИНАМІКА КАТЕГОРІЙ СВІТОГЛЯДУ

<i>Категорія</i>	<i>Старший шкільний вік (за результатами дослідження С.Тарасова)</i>	<i>Студентський вік (за результатами нашого дослідження)</i>
Прагматизм	13%	11,1%
Естетизм	7%	9,8%
Цілісність	15%	17,3%
Образність	5%	7,2%
Особистісність	—	13,8%

ВИСНОВКИ

1. Структура категорій світосприйняття студентів відображає зміст ціннісного відношення особистості до оточуючої дійсності і є своєрідною системою координат, яка утворює індивідуальну картину світу з її багатовекторними складовими.

2. Основні категорії світосприйняття, виявлені у нашому дослідженні — прагматизм, цілісність, особистісність, естетизм і образність, утворюють систему взаємозв'язків, яка характеризується достатнім рівнем цілості.

3. Виявлення доміантних категорій світосприйняття у студентів, зокрема цілісності та особистісності, дозволяє говорити про залежність структури світогляду від вікових процесів розвитку особистості.

4. Виявлення доміантних категорій світогляду студентів дозволяє пояснити результативність включення до програми соціально-гуманітарної підготовки у вищих навчальних закладах таких курсів, як “Українська та зарубіжна культура”, що актуалізують саме процес творення цілісної картини світу.

5. Технології культурологічної освіти повинні орієнтуватись на принцип інтегративності, який може бути реалізований через моделювання картини світу, притаманної певним типам національних та історичних традицій, а також через тематичну цілісність процесу пізнання доміантної ідеї культури.

6. Результативною може стати аксіологічна модель культурологічного курсу, де під ядром кожного образу світу розуміється система цінностей певного типу культури.

7. Ослаблення позиції образно-емоційного сприйняття світу студентами вимагає актуалізації герменевтичного досвіду, який певною мірою дозволить компенсувати втрату безпосередніх зв'язків зі світом, притаманну дитячому вікові.

8. Методика дослідження категоріальних структур особистості студента може розглядатись як одна з форм моніторингу процесу формування свідомості майбутнього фахівця з урахуванням сучасних тенденцій на ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Соч. — Т.3 — Проблемы развития психики. — М., 1983.
2. Тарасов С.В. Психологический анализ категориальных структур мировосприятия школьников // Вопросы психологии. — 1998. — №4. — С.14-21.
3. Ядов В.А. Социологические исследования: методология, программа, методы. — Самара, 1995.

ЗАЯВКА
на участь у Міжнародній науково-практичній конференції
“Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у
підготовці фахівців”
м.Вінниця 15-17 травня 2002

Шевнюк Олена Леонідівна
кандидат педагогічних наук
доцент кафедри культурології
Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова

Домашня адреса: 01034, м.Київ, вул.Олеся Гончара, буд.53, кв.12
Контактний телефон: 235-83-33

Планую виступити з доповіддю на секції

**Тема: “ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІАЛЬНИХ СТРУКТУР
СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ ЯК УМОВА ПРОЕКТУВАННЯ
КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ”**

Власні методичні розробки:

Шевнюк О.Л. Українська та зарубіжна культура. Навчальний посібник.—К.: Знання, 2001

Шевнюк О.Л. Українська і зарубіжна культура. Робочий зошит студента.— К., 2000.

Шевнюк О.Л. Українська і зарубіжна культура. Конспект лекцій. К., 2000.

Потреба у житті — так

